

Een ecclesiologie van de kleine gemeente

H P de Roest¹

(Universiteit van Leiden)

ABSTRACT

An ecclesiology of the small congregation

The birth of the small congregation involves the calling of people, who are touched and are taken up in a mystical way into a movement that follows Jesus. In this way, members are introduced to another dimension underlying day to day life. With regard to the postnatal development, the quantitative increase or decrease of the congregation is considered. There are many reasons why people may join or sever themselves from a congregation but, in this regard, the relationship with God is fundamental. The qualitative development of a congregation relates to the interplay between context and calling on the one hand, and on the other, context and Christian tradition. Questions from own ranks as well as from outsiders may refer to the realization of the congregation's calling and the meaning of tradition in a particular context. These questions may lead to renewal. An ecclesiological meditation is incomplete if factors retarding the growing and learning process are disregarded. Attention to factors promoting such a process gives ground thereto. In this regard group dynamic analyses are helpful.

1 INLEIDING

Voor een ecclesiologie van kleine gemeenten lijkt het mij een heilzame oefening die aan alle bezinning vooraf dient te gaan om eerst de ogen te richten op het moment waarop er met grote vreugde meegedeeld kan worden: *ibi ekklesia!* We steken bij deze praktisch-ecclesiologische reflectie op de kleine gemeente dus niet van wal bij de geloofspraktijk en de geloofs-communicatie van een kleine gemeente waarnaar we empirisch onderzoek kunnen doen, maar we vangen aan bij het geheim dat een gemeente gemeente doet zijn. Ondanks het grote belang van sociologisch onderzoek voor de praktische ecclesiologie zetten we niet in bij culturele processen van modernisering en individualisering en ook niet bij het proces van de secularisatie. De dominerende invloed van economische en politieke processen heeft onze aandacht, maar in de praktische ecclesiologie dient het uitgangspunt elders te liggen. Eveneens is het belang van de groepsdynamica voor een bestudering van de processen binnen een kleine gemeente ontegenzeggelijk groot. Dit vakgebied vormt een belangrijke *Fundgrube* voor een ecclesiologie van

1 Lid van Homlit, Departement Praktiese Teologie, Universiteit van Pretoria.

de kleine gemeente. Met overtuiging kies ik echter als eerste stap voor een bezinning op de geboorte van een christelijke gemeente: het allerkleinste, prille begin. Het zal eerst moeten gaan om de centrale inspiratie van de gemeente en daarmee om het hart van de ecclesiologie. Macro- en mesosociologische analyses kunnen niet buiten beschouwing blijven, maar een praktische ecclesiologie begint haar analyse op het microniveau, het niveau waarop een christelijke gemeente ontstaat. Een inzet bij dit begin kwalificeert de praktische ecclesiologie van meet af aan als een praktisch-*theologische* discipline.

2 ECCLESIA NATA EST

Ubi Christus, ibi ekklesia (Luther 1930:54). Indien dit adagium van Maarten Luther het *Leitmotiv* vormt voor een ecclesiologische bezinning, wordt de allerkleinste kerk reeds bij twee mensen gevormd. Goed-beschouwd vindt een *dies natalis* van een gemeente plaats in de ontmoeting tussen twee mensen die Christus ter sprake brengen. Het kan zijn dat twee mensen in de verwoording van hun geloofservaringen naar Hem verwijzen en aldoende van Hem getuigen. Er kan een besef zijn te verkeren in de aanwezigheid van de Levende. Het is mogelijk, dat er verteld wordt over het gegrepen zijn door de teksten waarin Christus de centrale figuur vormt. In elk geval geldt: waar het Woord klinkt, waar de Maaltijd wordt gevierd kan Christus het hart, maar ook het verstand aanspreken. Telkens wanneer twee mensen onder de belofte van deze “aanspraak” samen komen, kan het geschieden dat een kerk, een kerkje, een “klein kuddeke” (Statenvertaling) ontstaat. Christus vormt het Tegenover, de “onherleidbare inspiratie” van de christelijke gemeente. Waar Hij een spoor achterlaat vinden mensen een weg. Gebruikmakend van de metaforiek uit het gedicht *Het uur U* van Martinus Nijhof kan men zeggen dat de straat waar Christus is voorbijgegaan, waar hij de hoek om is gegaan - daarbij een spoor van levendige verwarring achterlatend, - dat de straat de geboortegrond van een gemeente kan zijn. Schaduwwolpend gaan de kinderen Hem achterna. Aldus, waar twee of drie in beweging komen, - die net als de Emmaüsgangers komen tot een schok van herkenning - kan het voldoende zijn om een gemeente van aangesprokenen, van geroepen te vormen: *Ubi Christus fuit, ecclesia nascitur*.

Ubi Christus, ibi ekklesia. De gemeente als *intrigue à trois* (Levinas), met andere woorden hoe klein ook (!), ontstaat door en leeft van het in relatie staan tot het geheim van een persoon, een Volkomen Ander die de leden van de gemeente raakt en aanspreekt. Vóór de formulering van de geloofswaarheden, vóór alle normen en waarden, vóór alle liturgische expressies, gaat het om de existentiële relatie tot die ene mens, Jezus Christus. Hij identificeert de mensen die tot hem behoren.

Zij weten zich door Hem bemind en geroepen en zij tooien zich met Zijn Naam. En al weten zij zich daar soms ook door in verlegenheid gebracht en houden zij, met de woorden van gezang 439 van het Liedboek van de Kerken “wat hun door de Koning des Lichts is gegeven teder naar binnen gekeerd”, christelijk geloof is vóór alles, door Christus aangesproken zijn². Het is een besef van overgave, ja een ervaring door Hem gegrepen te zijn. In het wordingsproces van de gemeente zijn er dan ook telkens die momenten, waarin mensen door Christus worden geraakt. De realiteit van de *communio cum Christo* draagt de gemeente. Waar de beleving van dat geheim en de ontmoeting met deze vreemdeling uitblijft, kan men organiseren wat men wil, maar komt er niets in beweging. Het begint met aangesproken worden³.

De nieuwtestamentische vertellingen die hiervan gewag maken zijn eensluidend op dit punt. Zo zijn er na de toespraak van Paulus op de Areopagus in Athene twee mensen, een man en een vrouw, Dionysius en Damaris geheten, die tot geloof komen, (vgl Hand 17:34 (NBV)). Bovendien enkele anderen, wordt er aan toegevoegd. En de volgorde in de gebeurtenissen is hier én overal: eerst luisteren, aangesproken worden, zich uitgedaagd weten door de woorden, geraakt worden door de bezieling, de authenticiteit, de communicativiteit van de getuige en via zijn of haar getuigenis gegrepen worden door Christus zelf. Vervolgens komt de actieve respons: geloven. Tenslotte komt het tot een gearticuleerd verlangen om gedoopt te worden. Eerst komt het gehoor, de stem in het hart, vervolgens het actieve antwoord en uiteindelijk de inlijving. Daarmee wordt een nieuw begin gemarkeerd. Als pasgeboren kinderen (*quasimodo geniti*) vangen nieuwe christenen aan met een nieuwe stijl van leven, waarbij ze in eerste instantie zingend uitdrukking geven aan hun vreugde en dankbaarheid. Er wordt gezongen van het geheim van die nieuwe Godservaring. Wanneer we met een archeologische blik kijken naar de verschillende lagen in het Nieuwe Testament dan zien we in de diepste, alleroudste tekstuele laag enkel een paar eenvoudige hymnen. Tussen de grote lappen tekst, met verhalen, getuigenissen, vermaningen,

2 Dingemans (2001:565) spreekt bij voorkeur van roeping. Hij schrijft: “Het eerste wat men van de geloofsgemeenschap kan zeggen, is dat ze bestaat uit mensen die geroepen (klètoi) zijn”; verder zie: Van de Beek (1987).

3 In een franse doopcatechese lezen we: “*Un chrétien a quelqu’un qui entend un appel et qui essaie de répondre*”, vgl Ravestein (1999); Dingemans (2001). De godsdienstsocioloog Dekker (2000:108) stelt, dat “christenen mensen zijn die geraakt zijn door de boodschap van het evangelie en die zich daaraan ook wat gelegen willen laten liggen”.

verklaringen en raadgevingen vinden we kleine, korte liederen, over die ene mens en zijn geheim. Het geheim van zijn leven, sterven, verhoging. Een geheim dat mensen niet onberoerd liet, waar ze samen zingend van wilden getuigen en dat een telkens terugkerend appèl op hen deed om hun leven te veranderen en vorm te geven naar zijn wil. In een wereld die zinderde van de religiositeit was een zingende gemeenschap geboren: de huisgemeente. Vanaf haar geboorte bezingt deze gemeente haar geheim in haar liederen, hymnen en psalmen: “Het geheim van de gemeente komt eerst aan het licht wanneer de mensen voor een ogenblik ophouden tegen elkaar te praten en beginnen samen te zingen voor Gods aangezicht” (Den Dulk 2000:197). In het lied bezingt de gemeente Christus. In haar openbare samenkomsten houdt zij de lofzang gaande en geeft zo uitdrukking aan haar belijden. De christelijke gemeente is een zingende gemeente en zij zingt omdat ze niet anders kan. Een gemeente die niet zingt is geen gemeente⁴.

Plinius de Jongere, strafpleiter en de *homo litterator* van zijn dagen, schrijft in een brief aan keizer Trajanus hoe hij bij strafzaken tegen de leden van deze huisgemeenten verneemt wat hen wordt aangerekend: “Het is hun enige toppunt van schuld, dat ze gewoon zijn om op een vastgelegde dag voor het daglicht bijeen te komen en liederen te zingen voor Christus alsof die een god is (*Christo quasi Deo*), in twee koren, en om zich dan in één of andere eedformule te verbinden, om geen diefstal, roverij of overspel te bedrijven, om geen trouw te beschamen, en geen in bewaring gegeven geld te weigeren als het wordt teruggevraagd. Wanneer dat is gebeurd is het de gewoonte om uit elkaar te gaan en opnieuw bijeen te komen om het avondeten te nuttigen, alle-daags voedsel.” En hij vervolgt: “Velen van alle leeftijden, van alle standen en zelfs van beide geslachten worden gedagvaard en zullen gedagvaard worden. Over de steden, de dorpen en zelfs over het platteland heeft de besmetting van dit bijgeloof zich verspreid” (Plinius, Ep. X, 96, 7 & 8; vgl Den Dulk 2000). De oudste lagen van het Nieuwe Testament laten de liederen zien van de samenkomsten van deze kleine “eedgenootschappen”.

De vele beelden, metaforen van de christelijke gemeenten, vinden we wanneer we iets minder diep spitten. De huisgemeenten worden bijvoorbeeld beschreven als brieven van Christus, als zijn aanbevelingsbrieven onder de mensen. Als zijn *postiljons d’amour*. Volgens Paulus is Christus voor de gemeenteleden hun levende Geliefde, zo intens met

4 Voor Barth (1959:994) komt het ook op de aard van dat zingen aan! Wanneer de gemeente meer “zucht en steunt” (*seufzt und brummt*) dan dat zij zingt, is zij kennelijk niet zeker van haar zaak en hoeven we ook geen hoge pet op te hebben van haar getuigenis en dienst.

Hem verbonden dat zij geacht worden zijn lichaam uit te beelden en uit te spelen in de wereld, in de wereld die zij beschouwden als het theater van de glorie van God. In Paulus' brieven ligt in de uitwerking die hij geeft van deze favoriete metafoor van de gemeente als lichaam van Christus het accent op de onderlinge samenhang en verbondenheid van de leden en de noodzaak tot samenwerking (1 Cor 12). Ieder telt voluit mee, man of vrouw, barbaar of scyth, slaaf of vrije, jood of griek. Omgezet in moderne taal is de gemeente als lichaam van Christus een organisch, poreus en doorlaatbaar verband van differenties als het gaat om gender, ethniciteit, sociale klasse, status en religieuze achtergrond. Fundamenteel voor deze gemeenschap is "equal regard" en "mutuality" (Browning 1991). Het gaat om een liefdevolle aanvaarding, van de ander die tot uiting komt in wederkerigheid en wederzijds respect. Met de erkenning van de ander als ander, die er volledig bijhoort, vormt zich uit de onderlinge relaties van de "aangesprokenen" een gemeenschap, die – voeg ik er aan toe – door Christus wordt gekwalificeerd als een gemeenschap die, net als Hij, de onaanraakbaren aanraakt, de onaanzienlijken aanziet, de onhoorbaren hoort, de verlamden in beweging brengt en de gebrokenen heelt. Deze gemeenschap is een dienende gemeenschap, met hoofd en hart en handen verbonden met de mensen om wie het Hem ging. Deze gemeenschap is een hopende gemeenschap, uiterst sensibel om de tekenen waar te nemen van de komst van het Rijk van God, dat door Hem werd aangekondigd.

Ik rond deze paragraaf af. Bij de geboorte van een christelijke gemeente gaat het om de roeping, het aangeraakt worden, het op mystieke wijze opgenomen worden in de beweging van de navolging van deze mens. Zijn gelaat leidt de leden van de gemeente binnen in een andere dimensie, vóór zonsopgang, voorafgaand en ten grondslag aan het alledaagse bestaan.

3 POST-NATALE ONTWIKKELING

De geboorte van de gemeente vond destijds en vindt nu nog altijd plaats met "twee of drie" "aangesprokenen". Hoe komt het daarna tot ontwikkeling, tot groei of juist afname in *kwantitatieve* zin? In de lijn van het voorgaande is het antwoord eenvoudig. De actuele ontwikkelingen in vele gemeenten en parochies laten zien: wie zich door Christus laat aanspreken, haakt aan. Wie zich door Christus niet langer laat aanspreken, haakt af. Zo kunnen er tegenwoordig door iemand talloze redenen worden genoemd om mee te gaan doen: een ervaring van in-de-gemeente-opgenomen-worden, een ontdekking erbij te horen, een beleving van gastvrijheid of een existentiële ervaring gekend en erkend te worden. Het kan ook gaan om de liederen, de ruimte van het kerkgebouw, het opademen en tot rust komen in de liturgie, de zeggingskracht

van de bijbelse verhalen, de verbinding die gelegd wordt met de moeiten en de vreugden van het alledaagse leven, de betrokkenheid op maatschappij en cultuur. In de keuze voor een specifieke gemeente of parochie verraadt zich bovendien een aangesproken zijn door de accenten van een theologische traditie. Al deze factoren die mensen noemen kunnen een stimulerende kracht zijn in de motivatie om aan te haken. De relatie met God, met het appèl en de troost, de *challenge and comfort of Christ* is daartoe uiteindelijk echter fundamenteel. Er kunnen eveneens talloze redenen worden genoemd om af te haken: de ervaring er niet langer bij te horen, de ervaring over het hoofd te worden gezien, de manier waarop besluiten zijn genomen, de leiding die geen aandacht toont, de taaie structuren, de identiteitswijzigingen van de gemeente, het gebrek aan inzet van mensen, etc. Wanneer echter de liturgie geen zeggingskracht meer heeft, de preek geen verbinding meer maakt met de hoorders, de bijbelse verhalen hun betekenis verliezen, mensen geen verbinding meer ervaren met God, met Christus, dan haken ze uiteindelijk af. Bij een uitschrijving als lid van de gemeente is dat het dan ook precies wat mensen zeggen: "Het zegt me niets meer". Het enige, dat je als leden van een christelijke gemeente dan ook kunt doen om mogelijke "aanhakers" te interesseren is door, net als in de dagen van Plinius, contact te maken door *herkenbaar aanwezig* te zijn. Het gaat om het zichtbaar, hoorbaar, door anderen ervaarbaar, van Christus getuigen⁵. Het enige dat je als leden van de gemeente kunt doen om in contact te blijven met mogelijk "afhakers" is in gesprek te blijven. Er dient een vorm van contact te zijn met alle leden, waardoor kan worden gesignaleerd waar zij naar verlangen, wat zij te bieden hebben en wat zij nodig hebben, (vgl Dekker 2000:214).

Het door Christus aangesproken zijn en de ervaring door Hem te zijn bevrijd leidt onontkoombaar tot een andere wijze van leven, waarin woorden en daden naar Hem verwijzen. Sterker nog, juist het getuige zijn maakt een mens tot christen (Barth 1959:782) en in deze dienst van het getuigen weet een christen zich met allen die zich door Christus geroepen weten verbonden. De acte van het getuigen vindt plaats in openbare samenkomsten, zoals de kerkdienst, maar idealiter gezien vooral in het alledaagse leven. De betrokkenheid op Christus zal, hoe gevarieerd deze ook wordt beleefd en vormgegeven, op zijn minst enige betekenis hebben in de werkelijkheid van alledag.

5 "In het gereformeerde milieu waarin ik ben opgegroeid (...) waren mensen te vinden, en niet zo weinig, die – voor mij – herkenbaar waren als kinderen van God. Die met hem omgingen, zijn woorden opvingen, zijn daden deden. In wie ik de rabbi van Nazareth terugzag. Die, zoals de bijbel dat uitdrukt, 'wandelen als kinderen van het licht'. Door hen ben ik gebleven", zie: Van de Beukel (1990:138).

Een gemeente van “twee of drie of meer” vormt geleidelijk een groep, die het geloofsleven van de enkeling ondersteunt. Volgens vele sociologen heeft geloof sociale ondersteuning nodig om enige duurzaamheid en stabiliteit te verkrijgen. Een groepje of een groep gelovigen biedt deze ondersteuning. Essentieel voor het vervullen van deze functie is vervolgens dat er in de gemeente ontmoetingsplaatsen zijn en de leden van de groep daaraan deelnemen. Naast liturgische vormen en handelingen, waarin de leden van deze mini-gemeente God en elkaar zoeken, kunnen gaandeweg gespreksgroepjes de geloofsoriëntatie vergemakkelijken en verdiepen. Ethische bezinning kan een plek krijgen in een moreel beraad, als een vorm van nadenken over de samenleving en de cultuur. Gaandeweg, naarmate de gemeente groeit, kan ook gemeenschapsvorming in kleinere groepen plaatsvinden. De binding aan de gemeente kan op verschillende wijze gestalte krijgen. Deze manier van doen is in overeenstemming met een praktijk, waarbij mensen selecterend omgaan met het aanbod van de verschillende gemeenten die zich in hun omgeving hebben gevormd. Mensen organiseren tegenwoordig hun geloofsleven op een “modulariserende” wijze, waarbij zij uit een breed en gevarieerd aanbod aan componenten een op de persoonlijke behoeften toegesneden geheel samenstellen. Concreet, mensen wonen in de ene gemeente een kerkdienst bij, gaan naar de cantorij in een andere gemeente en vallen onder de pastorale verantwoordelijkheid van een volgende gemeente. In elk van deze bijeenkomsten ondervinden ze, in meerdere of mindere mate, gemeenschap.

Ten aanzien van de aard van deze gemeenschap, waarvan we nog altijd in weerwil van sociologische reserves durven spreken, is bijbel-theologisch gezien een gevarieerde typering mogelijk. Vanuit een ecclesiologische interesse zien we in het Nieuwe Testament dat het komt tot allerlei vormen van gemeenschap. Wanneer we de gegevens over de samenkomsten van de huisgemeenten in vogelvlucht overzien én vervolgens samenvoegen, ontstaat het volgende beeld. In de samenkomsten van een gemeente komt het tot een gemeenschappelijk luisteren naar de stem van de Roepende (luistergemeenschap). In (én na afloop van) samenkomsten komt het tot een persoonlijke toeëigening van hetgeen is gesproken en ervaren (interpretatiegemeenschap). Het komt tot gemeenschappelijk getuigenis aangaande Christus en een opwekking tot geloof, hoop en liefde. Hierin wordt een gemeenschappelijk, menselijk antwoord op het Woord van God uitgedrukt (getuigende en belijdende gemeenschap). Er geschiedt een wederzijdse erkenning van de gedoopten als elkaars broeders en zusters, waarbij men elkaar vertrouwen schenkt (doopgemeenschap). In het bijzonder bij de voorbereiding van en de viering van het Heilig Avondmaal wordt de gemeenteleden iets onthuld en ontvangen van 's mensen bestemming: het eeuwige leven, het leven

in de geborgenheid en heerlijkheid bij God (maaltijdgemeenschap). In de gemeente komt het tot gemeenschappelijk gebed (gebedsgemeenschap). In samenkomsten en in het pastoraat beleeft de gemeente de bediening van de verzoening (verzoenings-gemeenschap). De gemeente weet zich omringd door een “wolk van getuigen” (gemeenschap der heiligen). De gemeente weet zich geïnspireerd tot de dienst aan elkaar en de wereld (diaconale gemeenschap). Naar buiten toe, naar de wereld, vormen *openbare* samenkomsten van de gemeente een zichtbare manifestatie van de *communio cum Christo*. De gemeente – hoe klein ook - beseft door op deze manier samen te komen dat zij zich van de wereld onderscheidt, maar zij realiseert zich bovendien dat zij daarmee duidelijke contouren geeft aan tijd en ruimte.

Hoe komt het tot ontwikkeling van de gemeente in *kwalitatieve* zin? Na de geboorte vernieuwt een gemeente, groot dan wel klein, haar communicatieve identiteit in een leer- en groeiproces, (vgl De Roest 1998). Nadere beschouwing leert, dat het in dit leerproces telkens gaat om de noodzaak om een *antwoord* te formuleren en een *besluit* te nemen ten aanzien van een tot de gemeente komend appèl, (vgl De Roest 2000:138). De gemeente heeft een appèlstructuur, (vgl Hoedemaker 1981:28 en 41; verder: Dingemans 2000:564v). Steeds opnieuw worden er aan de gemeente vragen gesteld, uit haar eigen midden, maar ook door buitenstaanders die bepalend zijn voor de context waarin de gemeenteleden trachten getuige van Christus te zijn. Vragen krijgt de gemeente echter ook op haar agenda door de Schrift, evenals door de traditie waarbinnen zij haar plaats wil innemen. Gestolde antwoorden ten aanzien van bijvoorbeeld de vormgeving van de eredienst, de inrichting van de liturgische ruimte, de inhoud van het getuigenis, etc., maar ook gestolde opvattingen over de relatie tot de samenleving (dichtbij of ver weg), gestolde visies op het christelijk handelen, gestolde opvattingen over de gemeente, worden door een enkele vraag vloeibaar gemaakt, (vgl De Roest 1998:62v). Wat op het ene moment in een gemeente nog vanzelf spreekt, kan door een enkele vraag in beweging komen. Goedbeschouwd ontwikkelt een gemeente haar identiteit precies in dit voortgaande proces van stollen en weer vloeibaar worden en weer stollen.

We zeggen kunnen hetzelfde ook in een ander taalveld zeggen. Een gemeente ontwikkelt, construeert en reconstrueert, haar identiteit en de daarmee verbonden handelingen en vormgevingen, principieel (letterlijk: vanaf den beginne!) en structureel, in *relatie*. Allereerst is er de relatie tot haar Heer, die haar aanspreekt als de Gekruisigde, de Opgestane, haar Leidsman en Lotgenoot. Daarnaast is er in Hem en door Hem de relatie tot de God van Israel en de relatie tot de Geest die tot de gemeente spreekt, (vgl Van de Beek 2002:21). In haar leermomenten,

dwz in prediking en pastoraat, in liturgie en diaconaal handelen, in catechese en leerhuizen, kan de gemeente de stem van deze drievuldige Ander verstaan. Vervolgens komt de gemeente vanuit deze roeping en daardoor geïnspireerd, tot een zich telkens opnieuw voltrekkende reconstructie van haar identiteit in relatie tot de context, die bepaald wordt door culturele, politieke, economische en sociale ontwikkelingen. Deze context kan, in de dimensie van de *ruimte* gezien, wereldwijd zijn, maar ook beperkt van omvang. Gemeenten kunnen hun identiteit en het daaruit voortvloeiende handelen en de daarmee verbonden vormgevingen reconstrueren in relatie tot hun wijk of buurt. Concreet, in de wijk of de buurt, in het dorp of de stad, kunnen het instellingen zijn, maar ook individuen, kleinere of grotere groepen, die een aanspraak aan de gemeente articuleren. Zo kan bijvoorbeeld de sociale infrastructuur van een wijk, het ontbreken van sociale cohesie, het wegvallen van een buurtcentrum, het aanwezig zijn van een zorginstelling, het vestigen van een sociale werkplaats, de opening van een nieuwe school, een appèl impliceren of tot een expliciet appèl aanleiding geven, waardoor een gemeente zich genoodzaakt ziet om een antwoord te formuleren. De context kan, in de dimensie van de *tijd* gezien, de wereldgeschiedenis zijn, maar ook de landelijke, regionale of lokale geschiedenis. Gemeenten kunnen hun identiteit reconstrueren in relatie tot gebeurtenissen of incidenten die zich in de tijd voordoen.

Een gemeente staat in relatie. Het is deze wisselwerking tussen context en roeping, tussen context en christelijke traditie die voor de ecclesiologische bezinning op een lokale gemeente fundamenteel is. De opdracht, de roeping van een gemeente, datgene waaraan een gemeente van Christus moet voldoen, zweeft niet boven de werkelijke situatie. Deze roeping zet de werkelijkheid van een gemeente onder een voortdurende, interne spanning en geeft haar een grote dynamiek. Ieder ogenblik kan één van de leden, - de predikant, maar ook een op een grote afstand geraakt, teleurgestelde lid of iemand die volstrekt ongelovig is - een vraag stellen naar de realisering van deze opdracht in de context. En ieder ogenblik kan iemand vanuit de context vragen stellen naar de betekenis van de traditie. In de kern van een gemeente is derhalve, lettend op deze appèlstructuur, een kritisch potentieel voorhanden. Dit potentieel wordt zichtbaar en traceerbaar in de verhalen van een gemeente over de keuzes die men in het verleden heeft gemaakt, de wendingen die er geweest zijn, de koerswijzigingen, de veranderde vormgevingen. Hier zien we hoe leden en niet-leden bij voortduring aan dat potentieel hebben geappelleerd. In de geschiedenis van een plaatselijke gemeente zijn talloze voorbeelden te noemen, waarbij het kwam tot een vernieuwing van de gemeente door toedoen van leden die vragen stelden. De gemeente vernieuwde haar identiteit en haar manieren van

doen echter evenzeer, wanneer buitenstaanders haar geloofspraktijk ter discussie stelden en deze kritiek vervolgens leidde tot een interne, binnenkerkelijke discussie. Na haar geboorte leert een gemeente in de relatie tot de Heer, in de relatie tot de samenleving en in de relaties van de gemeenteleden ten opzichte van elkaar.

4 DE KLEINE GEMEENTE NADER BEKEKEN ALS EEN GROEP MENSEN

Leerprocessen gaan gepaard met weerstanden, spanningen, conflicten en crises. Deze maken daarvan onvermijdelijk deel uit en in het krachtenveld van een kleine gemeente – maar ook van een grote – schijnt het soms dat de weerstanden tegen verandering of vernieuwing groter zijn dan de drijvende krachten vóór verandering of vernieuwing. Vragen, ook wanneer zij door buitenstaanders worden gesteld, roepen conflict op als ter discussie gestelde vormgevingen of handelwijzen heilig zijn. Vragen brengen spanningen teweeg als de gestolde opvattingen ten aanzien van de roeping van de gemeente of de concrete opdracht van een gemeente in relatie tot haar context zo vast zitten, dat ze niet vloeibaar te maken zijn. Soms zijn antwoorden dusdanig “vastgevroren” dat ze niet kunnen ontdooien. Menigmaal worden zagezegd ‘onorthodoxe’ voorstellen gedaan, wordt gesuggereerd te experimenteren en wordt geadviseerd het over een andere boeg te gooien. Afscheid nemen van een gangbaar patroon kost velen moeite en in een praktisch-ecclesiologische reflectie dienen de mechanismen die ontwikkeling en verandering tegenhouden voluit gehonoreerd te worden. Hiermee betreedt ik dan tenslotte, in het meer empirische deel van deze kleine ecclesiologie, het terrein waarop de groepsdynamica als aparte tak van wetenschap reeds een dertig, veertig jaar onderzoek doet. Ik kan spreken over de geboorte van een christelijke gemeente, over haar roeping, over gemeente-als-leerproces, over het prototype van de huisgemeente, maar kleine gemeenten vormen een eigen vlechtwerk, hebben een eigen dynamiek, met sterke gevoelsgeladen relaties. De kleine gemeente functioneert, evenals elke groep, op een *taakniveau* en op een *sociaal-emotioneel* niveau. Wat de gemeente doet, wat de gemeenteleden doen wordt immers op een bepaalde manier gedaan. De frequentie van de interacties, de hoeveelheid *face-to-face* contacten, bepaalt daarbij of er gevoelens van onderlinge genegenheid groeien, of niet. Sommige leden blijken daarbij een centralere plaats in te nemen dan andere en elke kleine gemeente kent haar eigen communicatiepatronen. De positie in een gemeente bepaalt mede wie de leiders zijn, formeel maar vooral ook informeel. Waar men zich in een gemeente positioneert – of waar men een positie toegewezen krijgt – bepaalt ook hoe snel of nauwkeurig taken vervuld worden en hoe tevreden men is met de interactie in de gemeente en het eigen aandeel daarin. In een

kleine gemeente ontwikkelt men eveneens normen over hoe men met de opdracht van de gemeente dient om te gaan en hoe men zich dient te verhouden tot de context. Bovendien zijn er voor een gemeente kenmerkende besluitvormings-procedures, waar men het al of niet moeilijk mee kan hebben. Waar het mij nu om gaat is dat een praktisch-ecclesiologische reflectie op de kleine gemeente niet om de groepsdynamica heen kan, waar het bijvoorbeeld gaat om aandacht voor de negatieve effecten van een te sterke sociale cohesie binnen de gemeente, hetgeen gepaard kan gaan met een hoog conflictniveau ten opzichte van andere groepen. Groepsdynamische analyses⁶ openen eveneens de ogen voor:

- de negatieve effecten van het ontbreken van open en directe communicatie binnen de gemeente;
- het belang van het verminderen van weerstanden als eerste en onmisbare stap in een leer- en veranderingsproces;
- gedragsvormen die defensiviteit oproepen, bijvoorbeeld: beoordeling, dwang, manipulatie, onverschilligheid, superioriteit, overtuigd zijn van eigen gelijk;
- communicatieve gedragsvormen, bijvoorbeeld: beschrijven van wat je waarneemt, probleemgerichtheid, spontaniteit, empathie, elkaar gelijke waarde toekennen, voorlopigheid;
- het belang van aanvaarding, bevestiging en erkenning;
- het belang van feedback als bron van informatie over het functioneren van de gemeente;
- groepsrollen;
- de manier waarop de gemeente besluiten neemt en omgaat met minderheidsposities en minderheidsvisies, bijvoorbeeld: zichzelf het recht toeschrijven, vorming van handjeklap, kliekvorming, meerderheidsbesluit, onder druk zetten van tegenstanders (We zijn het er allemaal over eens, nietwaar?), schijnbare eenstemmigheid;
- het zetten van verschillende stappen in de besluitvorming, deze stappen zijn: beeldvorming van het probleem, brainstormen om voorstellen voor oplossingen te verkrijgen, bekijken en toetsen van de voorstellen, kiezen van een oplossing, planning en uitvoering (bekijken van de gevolgen);
- de conflictoplossings-stijlen in de gemeente, bijvoorbeeld: vermijding, eliminatie, onderdrukking, instemming, coalitievorming, compromis, integratie;

6 Uit de grote hoeveelheid literatuur noemen we: Remmerswaal (1998).

- verborgen agenda's en "onzichtbare achterbannen" en tenslotte;
- het situationele karakter van leiderschapstijlen.

Als een groep, van tussen de tien en 100 personen, kennen kleine gemeenten alle verschijnselen, die sinds enige jaren door de groepsdynamica worden bestudeerd. Een ecclesiologische bezinning vanuit de appèlstructuur van de christelijke gemeente en uitgaande van de gemeente als een lerende organisatie hangt derhalve in de lucht wanneer de factoren, die de groei én het leren belemmeren over het hoofd worden gezien. Omgekeerd, aandacht voor de factoren, verschijnselen, etc. die het leer- en groeiproces bevorderen én specifiek zijn voor een kleine gemeente geeft de ecclesiologische bezinning op kleine gemeenten grond onder de voeten.

Er is in een kleine gemeente een grotere betrokkenheid, een sterk besef van verantwoordelijkheid en een permanent besef van kwetsbaarheid. Wanneer dit gepaard gaat met durf, met vertrouwen in de eigen geschonken mogelijkheden kan het leiden tot openheid voor nieuwe leerervaringen, tot een hernieuwde bezieling, een weer met vreugde en emotionele opwindning ontdekken van het elan van het begin. Waar het mee begonnen was en waar het de gemeente van Christus uiteindelijk om begonnen was...

Literatuurverwysings

- Barth, K 1959. *Kirchliche Dogmatik*, IV/3. Zollikon-Zürich: Evangelischer Verlag.
- Browning, D. S. 1991 *A Fundamental practical theology*. Minneapolis, MN: Fortress.
- Dekker, G 2000. *Zodat de wereld verandert. Over de toekomst van de kerk*. Baarn: Ten Have.
- Den Dulk, M 2000. *Een huis naast de synagoge*. Zoetermeer: Meinema. De Roest, H P 1998 *Communicative identity*. Kampen: Kok.
- De Roest, H P 2000. Nader bekeken, in Valstar, P & Zoutman, D, *Een kerk met smoel*, 134-141, Kampen: Kok.
- Dingemans, G D J 2001. *De stem van de roepende. Pneumatheologie*. Kampen: Kok.
- Hoedemaker, L A 1981. Oekumene en paraklese, de identiteit van de gemeente in de leerschool van de wereldkerk, in: Dingemans, G D J & Hoedemaker, L A, *Leren bij het leven*, 25-48. s'-Gravenhage: Boekencentrum.
- Luther, M 1930. *Werke: Kritische Gesamtausgabe* [Weimarer Ausgabe]. Weimar: Herman Böhlau Nachfolger.
- Plinius, Ep. X, 96, 7 en 8.
- Ravestein, A 1999. *De roepende: een theologisch onderzoek naar het appèl karakter van de relatie God, de ander en ik*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Remmerswaal, J 1998. *Handboek Groepsdynamica*. Baarn: Nelissen.

- Van de Beek, A 1987. *De adem van God: De Heilige Geest in kerk en kosmos*. Nijkerk: Callenbach.
- Van de Beek, A 2002. Denken vanuit Christus en dien gekruisigd. *Kerk en Theologie* 53, 19 – 36.
- Van de Beukel, A 1990. *De dingen hebben hun geheim. Gedachten over natuurkunde, mens en God*. Baarn: Ten Have.